

EDIFICIS PÚBLICS DE LLEURE I ELS SEUS ESPECTACLES

- Els edificis públics per a l'oci
- El teatre
  - Les representacions escèniques / *Ludi scaenici*
  - Els gèneres teatrals
    - La tragèdia llatina
    - La comèdia llatina
    - La *fabula atellana*
    - El mim
- L'amfiteatre
  - Els jocs de l'amfiteatre / *Ludi gladiatorii*
- El circ
  - Les curses de carro / *Ludi circenses*

Els edificis públics per a l'oci

La major part dels edificis públics, com temples, basíliques, però sobretot els destinats al lleure (teatres, amfiteatres, circs i termes), eren construïts pels notables més rics de les ciutats provincials, pertanyents a l'*ordo decurionum*. D'aquesta manera aconseguien prestigi i popularitat entre els seus conciudadans i alhora tenien el poble content. La ciutat els ho agràia al seu torn amb honors (una estàtua, una inscripció o un càrrec important). També els espectacles o jocs públics que s'hi celebraven eren organitzats i pagats sovint per algun ric. A Roma els principals benefactors públics eren els edils durant la República i l'emperador en temps de l'Imperi. La política de *panem et circenses* (pa i jocs al circ) va ser un dels fonaments de l'absolutisme imperial, ja que la plebs el va acceptar a canvi de distribucions gratuïtes de blat i diners i de distraccions.

Els jocs públics se celebraven els dies de festivals religiosos (*ludi* o *feriae*). A Roma els més importants eren els *Ludi Megalenses* (4-10 d'abril), en honor de Cíbele, els *Ludi Apollinares* (6-13 de juliol), consagrats a Apol·lo, i els *Ludi Romani* (4-19 de setembre), dedicats a Júpiter. Els espectacles de més èxit eren els del circ i de l'amfiteatre, molt per sobre de les representacions teatrals.

El teatre

Al començament els teatres romans eren de fusta i desmuntables. Però a partir del segle I aC a Roma es van començar a construir teatres de pedra segons els models grecs. El teatre grec es dividia en tres parts ben diferenciades:

- la graderia, on seien els espectadors
- l'*orchestra*, un espai circular on cantava i ballava el cor
- les construccions de l'escenari:
  - una plataforma on actuaven els actors (*proscenium*)
  - un edifici que feia de teló de fons, magatzem i vestidors (*scaena*)

Els romans van seguir bàsicament aquesta estructura, però van introduir-hi innovacions per millorar-los:

- Els grecs construïen els teatres sobre la falda d'una muntanya, per poder posar els seients en forma esglaonada en forma de grades. Els romans també aprofitaven sovint el pendent per recolzar-hi la graderia. Tanmateix, quan no disposaven d'aquest avantatge, eren capaços fer teatres com a edificis independents, en els quals la graderia (*cauea*) descansava sobre un sistema d'arcs i galeries de formigó, de manera que podien edificar teatres a qualsevol lloc, fins en les zones més planes, sense dependre del relleu. La façana exterior era formada de fileres d'arcs disposades en diversos pisos.
- L'orquestra (*orchestra*), que en el teatre grec d'època clàssica era completament circular, va esdevenir semicircular en el teatre romà. També va canviar-ne la funció: ara hi seien els espectadors més importants.
- Els romans feien l'escenari (*proscenium* o *pulpitum*) més ample.
- La *scaena* en el teatre romà es construïa tan alta com la *cauea*, de manera que el teatre quedava tot tancat en un semicercle. La façana que donava a l'interior (*frons scaenae*), ornada amb dos o tres pisos de fileres de columnes, tenia tres portes cap a l'escenari i servia de decorat permanent per a totes les obres.

Tant el teatre grec com el romà eren a l'aire lliure. Tant sols es cobria de vegades amb una lona. La *cauea* solia estar dividida en tres sectors per a públics de diferents classes socials: les classes altes a les grades més pròximes a l'escenari i les classes baixes en la resta.

A Roma el teatre més important va ser el de Pompeu, amb una capacitat per a 27.000 espectadors. A la península Ibèrica els més ben conservats són el de Mérida (5.500 espectadors) i el de Sagunt. En canvi, les restes del de Tàrraco es troben molt malmeses.

Les representacions escèniques

Les representacions que tenien lloc en el teatre competien en desavantatge amb els jocs de circ i d'amfiteatre com a espectacle programat per a alguns dels festivals religiosos anuals. N'eren els més importants els *Ludi Megalenses* (4-10 d'abril), en honor de Cíbele, els *Ludi Apollinares* (6-13 de juliol), consagrats a Apol·lo, i els *Ludi Romaní* (4-19 de setembre), dedicats a Júpiter. A les representacions d'aquestes festivitats s'hi afegien altres d'extraordinàries en ocasions com els triomfs militars o els funerals d'algun personatge notable. Els edils eren els encarregats a Roma d'organitzar els espectacles. Contractaven una companyia teatral (*grex*) i el seu director (*dominus*), que no solament dirigia sinó que també actuava i havia comprat la peça al poeta.

El número d'actores o *histriones* era de cinc o més. Els actors professionals estaven socialment mal considerats, almenys durant la República, de manera que no podien ser ciutadans com ho eren a Atenes, sinó esclaus o lliberts. En època de l'Imperi, en canvi, els actors famosos van convertir-se en estrelles, fins a l'extrem que alguns membres de l'alta societat, com l'emperador Neró, van caure en la temptació d'actuar.

No hi havia actrius, excepte en el mim, i els papers femenins els representaven homes, incongruència dissimulada per les màscares (*personae*) que duïen, i per la indumentària, que, segons el personatge, corresponia a uns estereotips. La vestimenta podia ser la túnica grega (*pallium*) en aquelles obres amb l'acció situada a Grècia, o la túnica i toga romanes en les obres de tema romà. Els actors duïen també unes sabates especials, amb talons alts per a la tragèdia (*coturnus*), i una sandàlia oberta anomenada *soccus* per a la comèdia.

El teatre llatí era gairebé sempre en vers i hi tenia un lloc important la música, escrita per un compositor diferent de l'autor. Hi havia abundants escenes cantades (*cantica*) entre diversos personatges o en solitari amb acompanyament de flauta. Per això cada companyia incloïa un o més cantors que executaven els *cantica* mentre els actors feien en silenci els gestos adequats.

Els gèneres teatrals

El teatre literari llatí va néixer quan el 240 aC van ser representades una tragèdia i una comèdia adaptades del grec al llatí pel llibert d'origen grec Livi Andronic. Els gèneres tràgic i còmic, que constituïen el teatre culte, van continuar seguint els models grecs, però hi va haver una altra tradició de teatre nascuda a Itàlia i de caràcter popular, de la qual sorgeixen la *fabula atellana* i el mim.

La tragèdia llatina

Cal distingir dos tipus de tragèdia segons la seva temàtica:

- *fabula palliata*: s'inspirava directament en els grans tràgics atenesos, especialment en Eurípides; així doncs, els seus arguments provenien dels mites grecs.
- *fabula praetexta*: tractava d'algun episodi de la història de Roma, i per tant era originalment llatina, encara que sí que va prendre l'estructura de les tragèdies gregues.

La tragèdia no va tenir entre els romans l'èxit de públic de la comèdia. El seu moment d'esplendor va ser durant la república, en què s'hi van dedicar autors com Nevi i Enni, el qual va escriure, entre altres, la *praetexta* titulada *Sabinae*. Tanmateix les últimes mostres del gènere són de l'època de l'imperi, com les de Sèneca, tot i que no són ja obres destinades a ser representades sinó solament llegides en un cercle d'amics.

La comèdia llatina

La comèdia romana imita la Comèdia Nova grega, el principal autor de la qual va ser Menandre. Tant l'una com l'altra són una comèdia de caràcters amb un argument d'embolics i confusions. Sempre acaba amb un final feliç, sovint amb la trobada d'un pare amb un fill seu o una filla que havia perdut quan era petit, reconeixent-los per un marca o un objecte. També acostuma a haver-hi un conflicte amorós: una parella d'enamorats als quals el seu pare no els deixa casar-se. Els personatges són arquetípics: el vell de mal geni, el seu astut esclau que sempre l'enganya i li pren diners, el noi i la noia enamorats, el militar fatxenda, la prostituta, l'alcavot sense escrúpols...

Els autors romans partien d'un original grec, però no es limitaven a traduir-lo al peu de la lletra, sinó que el tractaven amb molta llibertat: allargaven o escurçaven els diàlegs o els monòlegs i podien introduir en una obra una escena o un personatge d'alguna altra comèdia grega (es tracta de l'anomenada *contaminatio*), cosa possible pel caràcter recurrent de temes i personatges.

Els personatges tenen noms grecs molt complicats i ridículs per als romans, els actors porten els vestits típics grecs, i el lloc de l'acció és sempre una ciutat grega.

Una diferència important de la comèdia llatina respecte de la Comèdia Nova de la qual deriva és el lloc destacat que hi tenen la música, el cant i la mímica. En efecte, mentre que la Comèdia Nova no incloïa música dins l'obra, a la llatina, i sobretot a Plaute, les parts cantades i les parts recitades amb acompanyament musical eren majoritàries. Només queden comèdies de dos autors, Plaute i Terenci.

La *fabula atellana*

Gènere dramàtic d'origen netament popular, la *fabula atellana* presenta un argument d'embolics i força improvisat pels mateixos actors. Els personatges són sempre els mateixos, amb nom i vestits fixos: *Maccus*, el babau enamorat; *Buccus*, el xerraire; *Pappus*, un vell decrepit.

És un precedent de la *commedia dell'arte* italiana i dels seus personatges (Arlequí, Pantaló, Potxinel·la).

El mim

El mim era un espectacle dramàtic de molt d'èxit entre el poble. Pretenia dur el realisme a l'extrem i, amb la intenció d'"imitar la vida", eliminava totes les convencions escèniques: els actors no portaven màscares ni sabates de taló alt, els papers femenins eren interpretats per actrius, que tenien fama de dones lleugeres i no els feia res mostrar els seus encants. Els arguments eren plens de violència, truculència i obscenitat, i el pretès realisme va arribar en ocasions al punt de practicar l'acte sexual davant el públic i de substituir, quan un personatge havia de morir a l'escena, l'actor per un condemnat a mort i executar-lo de veritat enmig dels turments més cruels.

Els personatges van esdevenir caricaturescos i el text va perdre importància, de manera que els actors podien improvisar. Una de les situacions més típiques era el triangle amorós: el marit que arribava d'improvís quan la muller era amb l'amant i aquest s'havia d'amagar en un cofre. També era freqüent la paròdia mitològica.

L'amfiteatre

L'amfiteatre és un edifici oval on s'oferien espectacles violents. Consta de tres parts bàsiques:

- la pista o *arena* era on es feien els espectacles, i estava cobert de sorra.
- el soterrani o *fossae*: sota l'*arena*, cobert per un empostissat de fusta, hi havia els magatzems per als decorats, els departaments pels lluitadors i les gàbies de les feres. Un sistema de rampes servia per pujar les feres a l'*arena*.
- la graderia o *cauea*, construïda per un sistema de galeries amb volta que la sostenien i permetien accedir-hi per unes escales i uns accessos (*uomitòria*). Estava separada de l'*arena* per un mur d'uns quatre metres anomenat *podium*. Una o més tribunes estaven reservades als grans personatges (l'emperador i la seva família).

Cada espectador tenia una entrada de pedra que li assignava el seu seient. Es podia estendre una gran lona (*uelum*) per protegir del sol els espectadors.

L'amfiteatre més famós és l'amfiteatre Flavi, anomenat Colosseu, inaugurat l'any 80 dC, amb una capacitat per a uns 50.000 espectadors. A Catalunya es conserva força bé el de Tàrraco. De l'amfiteatre d'Empúries només en resta el suport de pedra sobre el qual recolzava l'estructura de fusta.

Els jocs de l'amfiteatre

A l'amfiteatre se celebraven diverses menes d'espectacles:

- Les lluites de gladiadors: els gladiadors eren condemnats a mort o esclaus castigats pels seus amos o homes lliures que no havien trobat un altre recurs per viure. Eren entrenats en escoles especials. El dia del combat, els gladiadors desfilaven i saludaven l'emperador amb el crit tradicional: *Aue Caesar, morituri te salutant*. Després es designaven a sorts les parelles de lluitadors i començaven a barallar-se. Uns instructors vigilaven que la lluita no fos fingida i, si calia, fuetejaven els gladiadors. El públic cridava, animant el gladiador per qui havia apostat. Quan un dels dos lluitadors queia ferit alçava la mà per demanar gràcia. L'emperador o el magistrat que presidia els jocs decidia segons l'opinió del públic. Si havia lluitat bé, la multitud aixecava el polze. Si abaixava el polze, el vencedor matava el vençut i rebia la palma de la victòria. Un bon gladiador tenia molts admiradors i, sobretot, admiradores, i podia rebre regals i grans quantitats de diners fins que se li concedís una espasa de fusta com a símbol de la seva retirada.
- Les *uenationes*: eren espectacles amb animals. Inclouen exhibició d'animals exòtics, portats de les províncies més llunyanes de l'Imperi, lluites entre feres, i caceres fetes per homes armats.
- Les *naumachiae*: ofertes en ocasions excepcionals, eren representacions de combats navals, per a la qual cosa s'inundava l'*arena* de l'amfiteatre, o bé es feien en estanys artificials. Els gladiadors i condemnats reproduïen batalles navals històriques.
- Execucions: a l'amfiteatre els condemnats a mort eren lliurats sense armes a les feres o a gladiadors armats. Eren generalment criminals, o bé enemics de l'Estat com els cristians. Se solien fer en hores de poca assistència, al matí o al migdia.

El circ

L'edifici del circ romà prové de l'hipòdrom grec. En el circ s'oferien principalment curses de carros. Per això el circ tenia una forma allargada, rectangular, amb els costats menors corbats.

- La pista (*arena*) estava dividida per un terraplè allargat al mig (*spina*).
- A cada extrem de la *spina* hi havia una meta en forma de columnes.
- Sobre la *spina* hi solia haver obeliscos egipcis, estàtues de déus i els comptadors (set ous grossos de fusta o set dofins que servien per comptar les set voltes de què constava la cursa).
- Tot el voltant de l'arena era ocupat per la *cauea* o graderia, sostinguda per un joc d'arcs i voltes, i separada de la pista per una barrera (*podium*). El *puluinar* era on s'asseien els magistrats, la família imperial i els espectadors més privilegiats.
- A un dels extrems de la pista hi havia les cotxeres (*carceres*) des d'on sortien a córrer quan el magistrat que presidia els jocs llançava un mocador a l'arena.

El més gran va ser sens dubte el Circ Màxim de Roma: al segle I dC tenia ja una capacitat per a uns 250.000 espectadors asseguts. A Tarragona podem contemplar les que possiblement són les restes més ben conservades d'un circ romà del món.

Les curses de carro

En el circ les curses se succeïen durant tot el dia fins a la posta de sol. Els carros eren normalment de dos cavalls (*bigae*) o de quatre (*quadrigae*). Cada carro pertanyia a un equip (*factio*), que aportava els carros, els cavalls i els aurigues. Quatre carros competien a cada cursa, i per *factiones* diferents, sota els colors blanc, verd, blau i vermell. La més gran dificultat era fer la mitja volta: havien de passar el més a prop possible de les *metae* però sense tocar-les, perquè altrament l'accident podia ser mortal, i si es tardava massa a girar el risc era xocar amb un altre carro (*naufragium*).

Els aurigues venien de les classes més baixes, però molts esdevenien ídols de les masses i s'enriquien extraordinàriament, ja que els premis eren grans sumes de diners. Tanmateix molts morien en plena joventut. Els romans eren molt afeccionats a apostar fortes quantitats en les curses de circ.